

811.163.41'373

81'1:165

<https://doi.org/10.18485/sj.2024.29.1.14>

СТАНА С. РИСТИЋ*
ИВАНА В. ЛАЗИЋ КОЊИК
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 10. 2023.
Прихваћен: 12. 12. 2023.

КОНЦЕПТ СРПСКИ ЈЕЗИК НА АНКЕТНОМ И АСОЦИЈАТИВНОМ МАТЕРИЈАЛУ**

У раду се анализира концепт СРПСКИ ЈЕЗИК у складу са теоријско-методолошким приступом когнитивне и концептуалне (етно)лингвистике. Истраживање је спроведено на подацима добијеним методом анкете и на материјалу *Асоцијативног речника српског језика*. Циљ је да се анализом асоцијативног поља синтагматског назива, глотонима, *српски језик* представи језичка слика концепта СРПСКИ ЈЕЗИК у свакодневној језичкој употреби, његов садржај и структура, у којем се примарно реализују денотативни, објективни елементи који га уврштавају у лингвистичке термине, док се конотативни, субјективни елементи реализују секундарно, на основу вредновања и доживљаја овог појма од стране савремених носилаца српског језика и подложни су променама. Циљ нам је био и да проверимо полазну хипотезу о очекиваним променама у оним елементима његове језичке слике који су најподложнији друштвено-политичким променама.

Кључне речи: концепт, језичка слика света, асоцијативни тест, анкета, српски језик.

* ristic.stana@gmail.com

** Рад је финансирано Министарство науке, технолошког развоја и иновација према Уговору бр. 451-03-47/2023-01/200174 закљученим са Институтом за српски језик САНУ.

ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања у овом раду¹ је анализа асоцијативног поља синтагматског назива, глотонима, *српски језик* на анкетном и асоцијативном материјалу са циљем да се представи свакодневна језичка слика концепта СРПСКИ ЈЕЗИК са денотативним, аксиолошким и емоционалним компонентама. До остваривања постављених циљева најнепосредније се може доћи употребом експерименталних тестова, будући да они омогућавају да се допре до актуелних стварних, реалних, а не само декларисаних судова о предмету истраживања, те да се на тај начин открију конотативни, субјективни елементи његовог концептуалног садржаја: вредносни и емоционални, изражени у асоцијативним одговорима његових носилаца. Наше досадашње богато истраживачко искуство потврдило је значај анализе података добијених експерименталним истраживањима (анкетним и асоцијативним) за реконструкцију концепата, а нарочито етнокултурних концепата чији је садржај подложен утицају друштвено-историјских и политичких стереотипа, који у први план истичу актуелне аксиолошке и емотивне компоненте и њихову доминацију над објективним, денотативним компонентама концепта. Истраживања овога типа омогућавају да се реконструшу когнитивни елементи садржаја концепта који обично нису непосредно изражени у језику а који су потврђени у појединачним вредносним ставовима носилаца језика о испитиваном појму.

ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПТА *СРПСКИ ЈЕЗИК* У КОНЦЕПТОСФЕРИ ПОЈМА *ЈЕЗИК*

Појам српски језик спада у лингвистичке појмове, а такође припада групи социјално-политичких, етничких и културних појмова. Он се умрежава са општијим лингвистички надређеним појмом ЈЕЗИК у чијем се концептуалном садржају или у његовој концептосфери и реализује као посебан генеалогски, типолошки, национални, етнички и културни ентитет са својим особеним карактеристикама: вербално-лингвистичким елементима језичке реализације: гласовима, речима, говором, граматичким, правописним и др. правилима и когнитивно-лингвистичким и мотивационо-прагматичким – сазнајним, мотивационим и вредносним, аксиолошким елементима (естетским, етичким и емоционалним). Елементи концептуалног садржаја појма СРПСКИ ЈЕЗИК, који се реализују у асоцијативним тестовима у виду појединачних ставова испитаника, представљају предмет овог нашег истраживања.

¹ Овај рад је обимнија верзија рада саопштеног на XIX конгресу Савеза славистичких друштва Србије под истим насловом.

У нашим досадашњим истраживањима концептуализације појма ЈЕЗИК на општејезичком плану (Ристић/Лазић Коњик, у припреми)² показали смо да окосницу концептуалног садржаја научног појма ЈЕЗИК чине светска лингвистичка теоријска достигнућа у области лингвистичких истраживања.³ Научна слика овог појма, заснована на бројним теоријским и примењеним резултатима досадашњих лингвистичких и интердисциплинарних истраживања, показује да се појам ЈЕЗИК концептуализује не само као ментални конструкт високог степена апстракције него и као физичка, вербална реализација у виду основног средства комуникације са системски уређеним језичким јединицама (гласовима, речима, реченицама, граматичким и другим правилима), да представља општесемиотички модел на основу којег се формирају други нејезички семиотички системи (вештачки језик, вајарски, сликарски, музички, знаковни системи за различите потребе и др.) и на основу којег се издвајају различити типови генеалогских, типолошких, националних језика: *енглески језик, руски језик, француски језик, српски језик* и социјалних језичких идиома: *књижевни језик, административни језик, службени језик* и др.

ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПТА *СРПСКИ ЈЕЗИК* У КОНЦЕПТОСФЕРИ АУТОСТЕРЕО ТИПА *СРБИ*

У нашем концептуалном истраживању и реконструкцији аутостереотипа Срби (Ристић/Лазић Коњик 2020: 89–138) уочени су елементи језичке слике концепта *СРПСКИ ЈЕЗИК* који значајно доприносе профилисању културних аспеката српског аутостереотипа, истичући да језик и писмо имају веома важно место за Србе од најранијег периода националног развоја и да се Срби својим језиком диче, што је посебно изражено у познатој крилатици: *Говори српски да*

² Реч је о раду *Концепт ЈЕЗИК на системском – речничком материјалу* С. Ристић и И. Лазић Коњик, који је изложен на међународној научној конференцији *Језици и културе у времену и простору* 11, одржаној 18. и 19. новембра 2023. године у Новом Саду и који се припрема за објављивање.

³ Вреди поменути да у српском језику лексема *језик* реализује елементе концепта ЈЕЗИК у два основна значења: примарном анатомском значењу „орган” и изведеном, фигуративном лингвистичком значењу „говор”, насталом механизмом синегдохе, за које се везује субконцепт *СРПСКИ ЈЕЗИК* који се разматра у овом раду. У свакодневном поимању, анатомско значење се профилише на основу физичких карактеристика дефинисаног органа и веома је продуктивно у семантичкој деривацији метонимијских и метафоричких трансформација језика као органа говорења у српском језику. Овакво метафорично-метонимијско извођење значења у фразеологији, међутим, није својствено свим језицима света, нпр. у кинеском, концепт језик као говорна делатност не повезује се са језиком као органом говора, за разлику од српског па и руског језика (исп. Гао Вањжоу 2021: 65–69). Спојени лексема *језик* са придевима, типа: *српски језик, енглески језик, руски језик, француски језик*, истичу језик као национално обележје смештајући овај појам на граници социјалног и менталног пространства концепта ЈЕЗИК (исп. Степанов ³2004: 254–266, под одредницом *язык*).

те цео свет разуме. Анализа системског језичког материјала основног назива српског аутостереотипа *Срби(н)*, као и материјала Асоцијативног и Обратног асоцијативног речника за стимуслусе *Србин* и *Србија*, показала је да је на културном плану Србима својствено да се идентификују са својим језиком и да цене свој језик, да су везани за своју националну традицију (сељачки народ, коло, српска ношња, српско платно, српски вез) и да истичу и поштују своју православну религију и ћирилицу, своје изворно писмо.

МАТЕРИЈАЛ ЗА АНАЛИЗУ

У упоређивању и анализи у овом раду узели смо асоцијативни материјал из *Асоцијативног речника српског језика* (Пипер и др. 2005), у којем се као стимулус и као реакција јавља синтагматски назив *српски језик*, прикупљан за овај речник у току 2002. и 2003. године у групи од 800 испитаника узраста од 18 до 25 година из различитих српских центара (Зрењанин, Нови Сад, Београд, Ниш) (у даљем тексту: А 2002/2003) и анкетни материјал, добијен у анкети спроведеној методом гугл упитника двадесет година касније, у пролеће 2023. године, у групи од 184 испитаника узраста старијег од 18 година (на доњем графику приказана је структура испитаника према узрасту⁴), такође из различитих српских центара (Зрењанин, Нови Сад, Београд, Ниш и др.), али и из других крајева ван Србије у којима живе Срби (Подгорица у Црној Гори и градови у дијаспори: Отава у Канади, Дубаи у Уједињеним Арапским Емиратима, Ротердам у Холандији и 3 одговора „у иностранству” којима се на прецизира место боравка⁵), у којој је једно од задатих питања испитаницима

⁴ У асоцијативном тесту који је спроведен за потребе израде *Асоцијативног речника српског језика* анкетирани су ученици и студенти, док су у нашем истраживању учествовали испитаници различитог нивоа образовања, како је приказано на доњем графику. У нашој анкети прикупљени су такође подаци у вези са узрастом, полом, местом рођења, местом пребивања и матерњим језиком.

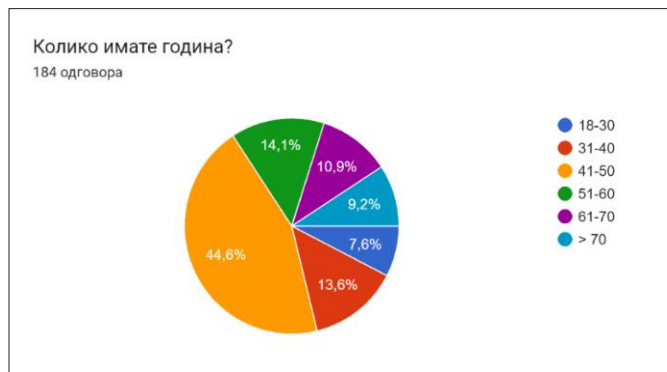
График: Структура испитаника према нивоу образовања

⁵ Према месту рођења, поред насеља у Србији, заступљена су и бројна насеља у републикама бивше Југославије, у Републици Српској и БиХ: Бања Лука, Ливно, Босански Шамац,

било да наведу своју прву асоцијацију на појам/реч *српски језик* (у даљем тексту: А 2023). Као контролни упоредиви извор (КУИ 2020) користили смо резултате истраживања концептуализације појма СРПСКИ ЈЕЗИК у вишенационалној средини, које је такође рађено на анкетном материјалу студентске популације 2019/2020. године (Ђорђевић/Станић 2020).⁶

График: Структура испитаника према узрасту А 2023

Упоредивањем добијених података из наше анкете А 2023 са подацима асоцијативног материјала из анкете А 2002/2003, а у потребној мери и са резултатима из КУИ 2020, поставили смо следеће циљеве: 1) да представимо елементе садржаја концепта СРПСКИ ЈЕЗИК на анкетном материјалу; 2) да проверимо нашу полазну хипотезу о могућим променама у његовој концептуализацији за протеклих двадесет година и 3) да упоредимо елементе језичке слике овог појма као наставног предмета добијене из асоцијативног и нашег анкетног материјала са елементима његове језичке слике анкетираних студената, говорника српског, румунског и ромског језика, која је представљена у раду Ђорђевић/Станић 2020.

Кисељак (Зворник), Горњи Врбљани (општина Кључ), Вишеград, Сарајево, Брчко; Црној Гори: Подгорица, Беране, Пљевља, Бањани (Никшић), Никшић; Македонији: Скопље, Прилеп; Хрватској: Бунић (Кореница), Осиејек, Книн, Задар, и у дијаспори: Франкфурт у Немачкој, Њујорк у САД.

⁶ У питању су ставови о српском језику у вишенационалној средини и то студената Високе школе струковних студија за васпитаче „Михаило Павлов” у Вршцу, у којој се српски језик изучава као матерњи и као нематерњи језик, чији су полазници говорници српског, румунског и ромског језика. Анкетирано је 100 студената различитог нивоа наставе српског језика на овој високој школи. За испоређивање, узели смо само одговоре на прво питање: како поимате српски језик, на које није одговорило 5 испитаника, 4 испитаника румунског и 1 испитаник ромског језика (Ђорђевић/Станић 2020). О подацима учења и наставе српског језика као нематерњег у Србији в. нав. дело: 77.

С обзиром на постављене циљеве нашег рада, којим се на основу упоредивог асоцијативног и анкетног материјала истражује перцепција појма СРПСКИ ЈЕЗИК, из наше анкете, од више питања, овом приликом за анализу и упоређивање узели смо само одговоре испитаника на прво питање да наведу прву асоцијацију на задати стимулус *српски језик*.⁷

АНАЛИЗА АСОЦИЈАТИВНОГ ПОЉА ПОЈМА *СРПСКИ ЈЕЗИК*

Најпре ћемо навести асоцијативна поља појма СРПСКИ ЈЕЗИК добијена у два поменућа истраживања.

А 2002/2003: *српски језик*

матерњи 63; књижевност 37; и књижевност 28; матерњи језик 27; школа 26; говор 25; Вук Караџић 22; ћирилица 19; Србија 18; граматика 17; професор 14; факултет, књига, предмет, Срби 11; култура, мој језик, народ 9; писмо 8; језик, наш, образовање 7; домовина, енглески језик, комуникација, писменост, Вук 6; мој, писмени, разредна, тежак 5; читанка, испит, ми, наш језик, Србин 4; богатство, лепо, мајка, моје, основа, падежи, прича, професорка, споразумевање 3; час, домаћи, досада, енглески, говорити, хрватски, ја, лепота, љубав, мисли, најбољи, најбољи језик, наше, наука, немачки језик, опанак, основна школа, отаџбина, понос, правопис, састав, смор, супер, светиња, светски језик, својина, тешко, тежина, учити, Зељић 2; абориџински језик, акценти, азбука, бедно, бело, бивши разредни, благо, будућност, буквар, цар Лазар, чистота, чврст, чврсто, да, Деса, Десанка, дивљење, добар професор, доброта, дом, домаће, домаће гнездо, досадан, досадно, државни, душа, Ђура Јакшић, Филолошки факултет, фонологија, фуј, глагол, говорење, граматика и књижевност, грчки, хрватски језик, и књижевности, и култура, и правопис, и сликарство, идентитет, икона, исправност, историја, јасноћа, једини, јужнословенски језик, катедра, књижевни, компликација, компликован, компликовано, крађа, кућа, лакоћа, лектира, леп, леп језик, лингвистика, мало с, мањина, мати, матични, Милица, мртав, мржња, националност, Надица, најјачи, најлепши језик, народа, наставни предмет, наше писмо, не обећава, не разуме се ништа, не знам, немачки, нематерњи језик, неопходност, нешто моје, нешто што не знам, незнање, Његош, обавеза, обележје, обожавам, оцена, омиљени, основно, падеж, памет, паметно, патриотизам, песма, песме, песме и проза, песници, пет, певање, писање, посао, познато, правила, православље, припадност, природно, професија, професор Видан, професор Вукићевић, професорка српског, професорка Тања, пропада, пропало, прошлост, псовка, псовке, Рајна, разумевање, реч, речи, речник, родитељи, родољубље, романи, руски, ружно, савршено, савршенство, слова, словачки језик, словенски, словенски језик, слово, сложеност, смрт, сопствено, Србија и ЦГ, средња школа, стамено, стандардни, старословенски, страни, стрина, студије, студирање, све, свеска, шта?, тешкоћа, традиција, турски, учење, уметност, уникат, урбан, ужас, важан, важно, велик, Вера Васић, Весна, волети, волим га, врло компликован, закон, замисао, заостало, знање, знати, живели 1 800 (173, 484, 136) + 244 + 78 + 169

⁷ Остали материјал наше анкете из 2023. године биће обрађен у даљем нашем исраживању концепта (СРПСКИ) ЈЕЗИК.

А 2023: српски језик

матерњи језик 15; ћирилица 14; Србија 9; матерњи 6; азбука, мој језик, правопис 5; Вук Караџић, домовина, школа 4; дом, књижевност, предмет у школи 3; Вук С. Караџић, говор, граматика, идентитет, књижевност, мама, народ, православље, светиња, српски народ 2; асоцира ме на нешто чисто, бело, Вук, „Говори српски да те цео свет разуме” 😊, да остане чист, два писма, домовина, једноставност, понос, етно, игра речи, изузетно богат вокабулар, и књижевност, јасноћа, један од језика на Балкану, једноставност, језик државе Србије, језик којим говорим, језик којим се служим, језик малих народа који нестају, језик мога народа, језик моје комуникације, језик припадности, језик на коме размишља, књига, комплексност, култура, леп, богат, лепота, љубав и једноставност писања, ливада, пропланак, мајка, матерњи језик, Република Србија, домовина, матерња мелодија, мој језик (језик који је део мене), мој матерњи језик, мука, на лепоту језика и једноставност при изговору, на припадност српском народу, најлепши језик на Земљи, најлепши на свету, најстарији језик на свету, наставница из основне школе, националност, Немањина, Косово, народ образовање, писање, писменост, поезија, поносна сам, потцењен и недовољно негован, припадност народу, припадност српском роду, псовка, разумевање, савршен, савршен језик, САНУ, Светосавље, сигурност, сложен и богат систем, сочна јабука, Срб, Срби, Србија, савршена азбука, Срп, неко жели да нас пожаље!, српски језик, српски језик је после мајке мени нешто најближе, а уз то најлапше и најједноставније писмо на свету, српскохрватски, стара књига, старина, трагедија, традиција, тешко, ћерилица, ћирилично писмо, читанка, чување историје, нације, народа, идентитета, школа глуме, школски предмет 1; без одговора 8.

У А 2002/2003 од 800 испитаника 78 (9,75%) није навело никакву вербалну асоцијацију на глотоним *српски језик*. П. Пипер у предговору Асоцијативног речника, анализирајући одговоре испитаника на стимулус *српски језик*, констатује да су испитаници из неког разлога имали тешкоћу да идентификују своју прву асоцијацију на назив матерњег језика (Пипер 2005: 16). Слична ситуација се поновила у анкети 2023. године, у којој своју прву асоцијацију на стимулус *српски језик* није навело укупно 8 (4,4%) испитаника.

Упоређивање асоцијација из асоцијативних поља стимулуса *српски језик* добијених у две анкете, А 2002/2003 и А 2023, показује да се ова два асоцијативна поља у својим централним, језгреним зонама међусобно не разликују у значајнијој мери, већ да се разлике у мањој мери испољавају у њиховим периферним зонама у појединачним одговорима. У оба поља, најбројније су асоцијације које одражавају начин категоризације појма истичући његов етнојезички и типолошки карактер и личносни однос према српском као матерњем језику. Оне чине језгро његовог примарног језичког сазнања, на основу којег испитаници идентификују свој етнички идентитет, припадност српској заједници: *матерњи језик, матерњи, језик, Србија, Срби, српски народ, народ, домовина, језик државе Србије, језик мога народа, припадност народу, припадност српском роду*, али и свој лични идентитет и емоционални став према матерњем језику, поистовећивање са матерњим језиком, полагајући право на његово својатање: *мој језик, мој, ми, наш, моје, ја, нешто моје, својина, сопствено, мој језик (језик који је део мене), језик мога народа*, истичући његову изражајну могућност за исказивање или прећуткивање својих најинтимнијих

мисли и осећања: *језик којим говорим, језик којим се служим, језик моје комуникације, језик на коме размишљам*, или неке највредније лингвистичке, типолошке карактеристике матерњег језика као семиотичког система: његов савршен знаковни систем: *ћирилица, писмо, азбука, наше писмо, два писма, савршена азбука, најлепше и најједноставније писмо на свету, ћирилично писмо*; његову акустичку милозвучност: *матерња мелодија*.

Овакав став заснован је на опозицији „свој – туђи”, на којој су профилсане вредносне и емоционалне компоненте концептуалног садржаја појма српски језик. То су следеће асоцијације:

У А 2002/2003: *матерњи 63; матерњи језик 27; мој језик 9; наш 7; мој 5; ми, наш језик 4; моје 3; ја, наше, својина 2; сопствено, наше писмо, нешто моје 1*, у односу према одговрима: *енглески језик 6; енглески, немачки језик, хрватски 2; аборицински језик, грчки, нематерњи језик⁸, немачки, руски, словачки језик, страни, турски, хрватски језик 1*.

У А 2023 то су следећи асоцијати: *матерњи језик 15; матерњи 6; мој језик 5; „Говори српски да те цео свет разуме” (☺), језик државе Србије, језик којим говорим, језик којим се служим, језик мога народа, језик моје комуникације, језик припадности, језик на коме размишљам, Матерњи језик. Република Србија. Домовина, матерња мелодија, мој језик (језик који је део мене), мој матерњи језик, припадност народу, припадност српском роду, српски језик, Чување историје, нације, народа, идентитета 1*.

По високој фреквенцији издвајају се асоцијације које указују на културне, научне, образовне, књижевне и креативне вредности појма, на важност српског језика у описмењавању, стицању знања, научном развоју и остваривању књижевних, уметничких домета:

А 2002/2003: *књижевност 37; и књижевност 28; школа 26; говор 25; професор 14; књига, култура, предмет, факултет 9; образовање 7; писменост 6; писмени, разредна 5; испит, читанка 4; прича, професорка 3; домаћи, наука, основна школа, састав, учити, час 2; бивши разредни, буквар, добар професор, знање, знати, Филолошки факултет, и књижевности, и култура, и правопис, и сликарство, исправност, катедра, књижевни, лектира, мало с, наставни предмет, песма, песме, песме и проза, песници, пет, певање, професија, професорка српског, професорка, разумевање, романи, свеска, средња школа, студије, студирање, уметност, учење 1*, као и антропоними који се односе на наставнике који су испитаницима предавали предмет српски језик током школовања или на студијама, а који припадају крајњој периферији: *Зељић 2; професор Видан, професор Вукићевић, Милица, Надица, Тања, Рајна, Вера Васић, Весна 1*.

⁸ Анкету су радили испитаници међу којима и они којима српски језик није матерњи.

А 2023: *школа 4; књижевност, предмет у школи 3; књижевност 2; игра речи, књижевност, књига, култура, наставница из основне школе, образовање, писменост, поезија, разумевање, САНУ, стара књига, читанка, школа глуме, школски предмет 1.*

Језгру концепта и енциклопедијског поља појма СРПСКИ ЈЕЗИК припадају асоцијације које указују на његове денотативне, лингвистичке карактеристике као семиотичког система:

А 2002/2003: апстрактни семиотички модел: *језик 7; лингвистика 1; језичке јединице: гласови, гласовни систем: азбука, акценти, фонологија 1; (савршен) знаковни систем: ћирилица 19; писмо 8; реч, речи, речник, слова, слово 1; функције: средство комуникације: комуникација 6; споразумевање 3; видови реализације, усмена и писана: говори 2; говорење, писање 1; уређеност система и правила: граматика 17; надежи 3; правопис 2; глагол, граматика и књижевност, надеж, правила 1;*

А 2023: *ћирилица 14; азбука, правопис 5; говор, граматика 2; два писма, писање, ћирилично писмо 1.*

У ближој периферији налазе се одговори који појам српски језик повезују са идентитетским, политичким, националним и верским обележјима и којима се профилишу етнички и национални аспекти:

А 2002/2003: *Србија 18; Срби 11; народ 9; домовина, Србин 4; државни; идентитет, икона, историја, народа, националност, обележје, православље, припадност, Србија и ЦГ 1.*

А 2023: *Србија 9; идентитет, народ, православље, српски народ 2; домовина, етно, на припадност српском народу, националност, Немањића, Светосавље, Срб, Срби, Србија 1.*

На културни карактер појма указују и прецедентни називи из даље и ближе српске прошлости. Са великим бројем одговора у обе анкете јавља се име реформатора и творца српског језика Вука Стефановића Караџића: А 2002/2003: *Вук Караџић 22; Вук 6; А 2023: Вук Караџић 4; Вук С. Караџић 2; Вук 1.* У А 2002/2003, на крајњој периферији јављају се и друга имена из српске историје и културе – име српског средњовековног владара, митског јунака и мученика *цар Лазар 1* и српских песника: *Деса, Десанка Максимовић, Тура Јакшић, Његош 1*, док се у А 2023 таква имена не јављају. На крајњој периферији налазе се асоцијати којима су истакнуте одређене енциклопедијске особине овог појма, генеолошке, типолошке, социолингвистичке и др. У А 2002/2003 то су одговори: *јужнословенски језик, словенски, словенски језик, стандардни, старословенски 1; у А 2023: један од језика на Балкану, језик малих народа који нестају, комплексност, сложен и богат систем, српскохрватски 1.*

За откривање конотативних, субјективних елемената концептуалног садржаја посебно су индикативне аксиолошке, естетске, моралне и емоционалне оцене које су потврђене духовним и моралним вредносним ставовима о српском језику у одговорима испитаника у виду трајних вредности наслеђених из даље и ближе прошлости, а то су љубав према сопственом народу, језику и домовини и осећање привржености према традицији која се преноси с поколења на поколење, на шта у АП стимулуса *српски језик*, поред неких раније наведених одговора, указују и следећи асоцијати: А 2002/2003: *домовина* 6; *мајка* 3; *отаџбина*, *опанак* 2; *дом*, *домаће*, *домаће гнездо*, *мати*, *матични*, *кућа*, *патриотизам*, *прошлост*, *родитељи*, *родољубље*, *традиција* 1; А 2023: *дом* 3; *мама* 2; *ливада*, *мајка*, *најстарији језик на свету*, *српски језик је после мајке мени нешто најближе*, *старина*, *традиција* 1; високо вредновање матерњег језика: А 2002/2003: *богатство* 3; *најбољи*, *најбољи језик*, *супер*, *светиња* 2; *благо*, *важан*, *важно*, *велик*, *најјачи*, *савршено*, *савршенство*, *светски језик*, *уникат* 1; А 2023: *светиња* 2; естетску и општу вредност: А 2002/2003: *лепо* 3; *лепота* 2; *доброта*, *леп*, *леп језик*, *најлепши језик*, *чистота* 1; А 2023: *асоцира ме на нешто чисто*, *бело*, *леп*, *лепота*, *на лепоту језика и једноставност при изговору*, *најлепши језик на Земљи*, *најлепши на свету*, *савршен*, *савршен језик* 1, емоционалну вредност: А 2002/2003: *љубав*, *понос* 2; *воleti*, *волим га*, *дивљење*, *обожавам*, *омиљени* 1; А 2023: *љубав и једноставност писања*, *поносна сам* 1, духовну, унутрашњу вредност: А 2002/2003: *душа* 1; А 2023: *сигурност* 1, јединствени статус: А 2002/2003: *једини* 1; разумљивост: А 2002/2003: *јасноћа*, *лакоћа* 1; А 2023: *јасноћа*, *једноставност* 1, изражајна могућност: А 2023: *изузетно богат вокабулар* 1, менталну вредност: А 2002/2003: *памет*, *паметно* 1; екскламативни значај: А 2002/2003: *живели* 1; А 2023: *сочна јабука* 1, оптимистичан однос према будућности и трајању српског језика: А 2002/2003: *будућност*, *неопходност*, *основно*, *све* 1; А 2023: *да остане чист* 1.

У мањем броју одговора на крајњој периферији асоцијативног поља рефлектују се поједини нерешени језичко-политички национални односи, питање цепања и присвајања српског језика и угрожености српског језика и народа: А 2002/2003: *крађа*, *мржња* 1; А 2023: *Срп, неко жели да нас пожае!* 1. Овакви одговори одражавају актуелне друштвено-политичке прилике и друштвену перцепцију стварности у датом времену, а судећи према малом броју таквих асоцијација у одговорима испитаника у обе анкете они се не везују у толикој мери за концепт матерњег језика колико за концепт националног аутостереотипа (исп. Ристић/Лазић Коњик 2020: 122–127).

У једном броју одговора, такође на периферији асоцијативног поља, изражено је негативно искуство испитаника које се односи на националну заосталост и небригу за језик: А 2002/2003: *бедно*, *заостало* 1; А 2023: *потцењен* и *недовољно негован* 1, песимистичан однос према будућности и опстанку

српског језика: у 2002/2003: *мањина, мртав, не обећава, пропада, пропало, смрт* 1; А 2023: *трагедија* 1; па и негативна естетска и емотивна оцена: А 2002/2003: *псовка, псовке, ружно, ужас, фуј* 1; А 2023: *псовка* 1.

У одговорима испитаника исказани су ставови о српском језику као наставном предмету, који се углавном своди на доживљај да је српски језик сложен и тежак за учење: А 2002/2003: *тежак* 5; *тешко, тежина* 2; *врло компликован, компликација, компликован, компликовано, сложеност, тешкоћа* 1; одбојност због неразумевања: *не разуме се ништа* 1; несигурност у себе и убеђење да се српски језик не може научити: *не знам, нешто што не знам, незнање* 1; А 2023: *тешко, комплексност, сложен и богат систем* 1. На периферији концепта рефлектује се и негативни однос и незаинтересованост испитаника за усвајање знања из српског језика: А 2002/2003: *досада, смор* 2; *досадан, досадно, обавеза* 1; А 2023: *мука* 1.

Наведени подаци из наше и асоцијативне анкете указују на концептуализацију појма СРПСКИ ЈЕЗИК од стране испитаника којима је ово матерњи језик, језик на којем мисле и исказују своја осећања, а за испоређивање могу бити значајани и одговори анкетираних испитаника српске и друге националности из 2020. године на прво питање: како поимају српски језик, као студенти који похађају наставу српског језика на вишој школи, односно одговори оних „који о њему уће, *слуше се* њиме и о њему мисле”, а који су анализирани у коауторском раду Ђорђевић/Станић 2020: 77. Наведени аутори су своје истраживање одговора на ово питање засновали на анализи појмовних метафора о српском језику студената којима је матерњи језик српски, румунски или ромски и на упоређивању ставова студената којима је српски језик матерњи са ставовима студената којима је српски језик нематерњи (Ђорђевић/Станић 2020: 80). Анализа је показала да је поимање српског језика на укупном узорку засновано на 8 појмовних метафора; да избор изворног домена указује на различит ниво усвојених знања српског језика: на нижем нивоу код свих испитаника показује се несигурност у примени знања из српског језика, зазирање од правила усменог и писменог изражавања на српском језику, па се српски језик поима као дуготрајно путовање и као напорно кретање до оствареног циља, а код студената српског језика и као комплексан појам, као недовољно истражен и непознат простор. На другом, вишем нивоу наставе српски, матерњи и нематерњи језик испитаници доживљавају прилично уједначено без обзира на националну припадност: као чврсту, утемељену грађевину, као: *стуб, ослонац, основа, тврђава, дом*; као изузетно вреданан ентитет: *благо, злато, ћуп са златом, богатство, бисер* и др.; позитивно се вреднују аудитивни, звучни елементи српског језика: *мелем за душу, мелодија за душу, поток који жубори* и сл.; као забава: *креативност, уметност*.

Истакнуто је да не постоје велике разлике у ставовима студената према српском језику у вишенационалној средини, али да су код испитаника српске

националности истакнуте његове друштвене, образовне, културне и личносне вредности, па се матерњи српски језик високо вреднује појмовним метафорама из различитих сфера: 1) као предмет/ентитет сазнајног и културног значаја: *енциклопедија, књига, занимљиво итиво, мозак*; 2) као значајна друштвена вредност: *култура, образовање* и 3) као особа која се високо вреднује: *борац, мајка* или личносним поистовећивањем са матерњим језиком: *то сам ја, део мене*.

Испитаници румунске и ромске националности нематерњи српски језик виде такође као важан ентитет, али у њиховим одговорима није истакнута очекивана прагматичка вредност комуникативне улоге српског језика, коју он иначе има у вишенационалној средини, па су у анкети биле ретке метафоре типа: [српски језик је] *дијалошко оруђе, средство преношења мисли и осећања* (анализу и табеларни приказ појмовних метафора и циљних домена в. у нав. делу: 82–83 и таб. 2 на 83 страни).

ЗАКЉУЧАК

На основу упоредне анализе асоцијативног поља синтагматског назива, плотонима *српски језик* и реконструкције елемената концепта *СРПСКИ ЈЕЗИК* са временским размаком од 20 година може се закључити да нема значајних промена ни у домену усвајања стереотипних ставова о матерњем језику, који су, иначе, нарочито подложни променама, а ни у домену појединачних ставова савремених носилаца српског језика, без обзира на узрасну разлику: припадници младе, студентске популације у узорку А 2002/2003 и КУИ 2020 у односу на испитанике свих генерација А 2023.

У упоредној анализи анкетног материјала из три наведена извора евидентно је изразито позитивно вредновање српског језика, било као матерњег језика, припадника српске националности, било као нематерњег језика, припадника румунске и ромске националности. У укупним одговорима истакнуте су следеће вредности: изражајност, чврста утемељеност и комплексност његовог лингвистичко-семиотичког система на свим нивоима: гласовном – акустичка мелодичност, знаковном – савршена уређеност система, морфолошком – богатство речи, речник, граматичком – јасна правила (А 2002/2003: *богатство, лепо* 3; *лепота* 2; *благо, важан, важно, велик, јасноћа, лакоћа, леп, леп језик, најјачи, најлепши језик, савршено, савршенство, уникат, чистота* 1; А 2023: *бело, изузетно богат вокабулар, јасноћа, једноставност, леп, лепота, љубав и једноставност писања, на лепоту језика и једноставност при изговору, најљепши језик на Земљи, најлепши на свету, савршен, савршен језик, сочна јабука, чисто* 1; КУИ 2020: *благо, злато, богатство српског народа, бисер, ћуп са златом, мелем за уши, поток који жубори, мелодја за душу, инструмент који*

се најлепше свира); истакнута је комуникативна улога српског језика било да се реализује у говорном или писаном облику (А 2002/2003: *говор* 25; *комуникација* 6; *споразумевање* 3; *говорити* 2; *говорење, разумевање* 1, А 2023: *говор* 2; „*Говори српски да те цео свет разуме*” 😊, *језик којим говорим, језик којим се служим, језик моје комуникације, језик на коме размишљам, разумевање* 1; А 2002/2003: *ћирилица* 19; *писмо* 8; *азбука, наше писмо, писање, слово* 1; А 2023: *ћирилица* 14; *азбука* 5; *два писма, писање, ћирилично писмо* 1; док је код припадника друге националности (румунске и ромске), такође исказана комуникативна улога српског језика (КУИ 2020: алат за разговор, дијалогско оруђе, средство преношења мисли и осећања), али није истакнута у очекиваној мери, тако да је у анкети остао невидљив прагмаички мотив учења српског језика, говорног језика вишенационалне средине.

Чак када су у питању ставови испитаника према појму СРПСКИ ЈЕЗИК као наставном предмету, који су нарочито реализовани у два извора А 2002/2003 и КУИ 2020, и ту нема очекиваних разлика с обзиром на различиту националну припадност испитаника и на велику разлику у предзнању. У свим случајевима указује се на тежину у усвајању знања односно у учењу српског језика: А 2002/2003: *тежак* 5; *тешко, тежина* 2; *врло компликован, компликација, компликован, компликовано, сложеност, тешкоћа* 1; одбојност због неразумевача: *не разуме се ништа* 1; несигурност у себе и убеђење да се српски језик не може научити: *не знам, нешто што не знам, незнање* 1; А 2023: *тешко, комплексност, сложен и богат систем* 1; КУИ 2020: комплексан појам, недовољно истражен и непознат простор, несигурност у примени знања из српског језика, зазирање од правила усменог и писменог изражавања на српском језику, па се српски језик поима као дуготрајно путовање и као напорно кретање до оствареног циља.

Може се закључити да друштвено-политичке промене не утичу битно на концептуализацију појма СРПСКИ ЈЕЗИК као матерњи ентитет, бар не за краћи наведени период, како у домену актуелних усвојених стереотипа тако и у конотативно-субјективном домену индивидуалног профилисања појма, што указује на стабилност његовог енциклопедијског и сазнајног, интерпретативног поља, у чијем језгру доминирају онтолошке, денотативне семиотичко-лингвистичке компоненте и когнитивно-мотивационо језичко сазнање о важној улози матерњег језика у успостављању и чувању националног, културног и личног идентитета. Субјективне компоненте овог концепта, засноване на аксиолошком и емоционалном односу испитаника, без обзира на националну припадност, реализују се као позитивни вредносни ставови у зонама опште оцене (добро, лоше) и вредносне оцене (естететске, моралне и емоционалне оцене), док се у језичкој слици овог појма нису реализовале субјективне утилитарне, прагматичке компоненте (исп. Стернин 2008: 9–10), које се у односу према српском језику као наставном предмету реализују код припадника

српске националности у виду негативних ставова и незаинтересованости за усвајање знања из српског језика: А 2002/2003: *досада, смор* 2; *досадан, досадно, обавеза* 1; А 2023: *мука* 1.

ЛИТЕРАТУРА

- Ванђжоу 2021:** Г. Ванђжоу, *Концепты «ЯЗЫК» и «РЕЧЬ» в русской и китайской лингвокультуре*, Магистерская диссертация, Белорусский государственный университет, Филологический факультет, Минск 2021, 1–87.
- Ђорђевић/Станић 2020:** I. Đorđević, E. Stanić, Konceptualizacija srpskog jezika u multinacionalnoj studentskoj zajednici, *Research in Pedagogy*, 10/1, 76–92.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет.
- Пипер 2005:** П. Пипер, О вербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису, у: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 7–22.
- Ристић/Лазић Коњик 2020:** С. Ристић, И. Лазић-Коњик, *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић/Лазић Коњик, у припреми: С. Ристић, И. Лазић-Коњик, Концепт ЈЕЗИК на стемском – речничком материјалу, рад у припреми.
- Степанов 2004:** Ю. С. Степанов, *Константы: Словарь русской культуры*. Опыт исследования. — М.: Школа «Языки русской культуры».
- Стернин 2008:** И. А. Стернин, Основные компоненты структуры концепта и проблема сопоставления концептов, *Язык и национальное сознание*, Вып. 10, Воронеж: Истоки, 4–23.

THE CONCEPT OF SERBIAN LANGUAGE BASED ON SURVEY AND ASSOCIATIVE MATERIAL

Summary

This paper analyzes the concept of the SERBIAN LANGUAGE in accordance with the theoretical-methodological approach of cognitive and conceptual (ethno)linguistics. The research was conducted based on data obtained through a survey method and using the material from the Associative Dictionary of the Serbian Language. The aim was to present the linguistic image of the concept of the SERBIAN LANGUAGE in everyday language usage through the analysis of the associative field of the syntagmatic name *Serbian language* and to verify the initial hypothesis regarding the expected changes in those elements of its linguistic image, which are most susceptible to socio-political changes, such as the valuation and perception of this concept by contemporary Serbian language users. The analysis has shown a notably positive valuation of the Serbian language as a mother tongue among Serbian nationals, emphasizing values such as expressiveness, a solid foundation, and complexity of its linguistic-semiotic system at all levels: phonetic – acoustic melodiousness, graphic – perfect organization of writing, morphological – richness of vocabulary, dictionary, grammatical – clear rules. The communicative role of the Serbian language is emphasized, either realized in spoken or written form. Socio-political changes do not significantly affect the conceptualization of the notion of the SERBIAN LANGUAGE as a native entity, at least not over the short examined period, neither in the domain of currently adopted stereotypes nor in the connotative-subjective domain of individual profiling of the concept. This indicates the stability of its encyclopedic and cognitive, interpretative field, in which ontological, denotative semiotic-linguistic components and cognitive-motivational linguistic knowledge about the important role of the mother tongue in establishing and preserving national, cultural, and personal identity dominate. Subjective components of this concept are based on axiological and emotional attitudes towards the content of the concept and its significant role in preserving personal, national, and cultural identity.

Keywords: concept, linguistic worldview, associative test, survey, Serbian language.

*Stana S. Ristić
Ivana V. Lazić Konjik*